

ІСТОРИЧНА КОЛЕКЦІЯ Й.К. ПАЧОСЬКОГО ГЕРБАРІЮ ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ імені І.І. МЕЧНИКОВА (*MSUD*)

Рецензія: *Коваленко С.Г., Бондаренко О.Ю., Васильєва Т.В.* Скарби гербарію ОНУ (*MSUD*).
Гербарна колекція Й.К. Пачоського. — Одеса: Освіта України, 2013. — 331 с.

Для виконання Конвенції з біорізноманіття важливим завданням є інвентаризація живих організмів, яка неможлива без вивчення біологічних колекцій та їхнього поповнення новими матеріалами. Саме до таких зібрань належать гербарії — документальна база даних рослинного світу, яку людство накопичувало впродовж багатьох поколінь. Гербарії функціонують як наукові та освітні установи, слугуючи інформаційним ресурсом досліджень у галузі біології, навчально-методичною базою для студентства, демонстраційно-пізнавальною основою для просвіти та популяризації наукових знань у суспільстві. Стан та умови функціонування таких колекцій, як і художніх та історичних об'єктів, є індикатором рівня розвитку духовності і культури країни.

На відміну від інших об'єктів зберігання, гербарії з плином часу морально не старіють, а навпаки — набувають історичної та наукової ваги. Але, як і будь-яка інша колекція, гербарне зібрання має цінність тільки тоді, коли воно оформлено за існуючими стандартами, інвентаризовано та науково опрацьовано. Тому розпочата робота з каталогізації фондів Гербарію Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (*MSUD*) є вагомим напрацюванням ботаніків цього вишу для введення в науковий обіг значного пласта гербарної інформації колекцій, що зберігаються тут.

Гербарій *MSUD* заснований у 1865 р., одночасно з відкриттям Імператорського Новоросійського університету. Його організатором був перший завідувач кафедри ботаніки цього навчального закладу професор Л.С. Ценковський. За майже 150 років свого функціонування колекція зазнала як

поповнень, так і втрат, що сталися під час Другої світової війни. Сьогодні у фондах *MSUD* зберігається понад 50 тис. зразків, розміщених у двох підрозділах — систематичному й історичному. В колекції представлені вищі спорові та насінневі рослини, водорості, лишайники та гриби з України (переважно з Північно-Західного Причорномор'я та Криму), з Кавказу, Далекого Сходу, Російської Федерації, Південної Франції, Південної Німеччини, Сицилії, Ірану (Персії) та Бразилії. Тому гербарій *MSUD* є однією з десяти провідних колекцій України, фонди якої обов'язкові для вивчення під час таксономічних та флористичних досліджень, що стосуються фіто- й мікобіоти нашої країни.

У фондах *MSUD* зберігається ряд гербарних раритетів, серед них: єдиний відомий в Україні травник 1759 р., ексикати Л. Рабенхорста та К. Беніца, які містять низку автентичних зразків, Гербарій Вищих жіночих педагогічних курсів (7 540 гербарних зразків (г. з.)), а також іменні гербарії відомих ботаніків Е.Е. Ліндеманна (4 000 г. з.), П.С. Шестерикова (1 492 г. з.), Й.К. Пачоського (6118 г. з.). Із цього наукового багатства ботаніки Одеського університету С.Г. Коваленко, О.Ю. Бондаренко та Т.В. Васильєва для опрацювання обрали найбільший меморіальний гербарій — Й.К. Пачоського. Це одне з двох відомих зібрань науковця (друга збірка зберігається в Гербарії Херсонського обласного краєзнавчого музею (*КНЕМ*)) і перше, яке науково опрацьовано та каталогізовано.

Представлена читачам праця С.Г. Коваленко, О.Ю. Бондаренко та Т.В. Васильєвої «Скарби гербарію ОНУ (*MSUD*). Гербарна колекція Й.К. Пачоського» — детальний, повноцінний каталог історичної гербарної збірки зразків рослин. Текст видання містить тримовну (українською, російською, англійською) назву кожного зразка, його дату збору, місце збору, висоту зростання, опис зовнішнього вигляду, умови зберігання, а також ілюстрації зразків рослин.

ською та англійською) вступну частину та власне каталог колекції. У передмові від укладачів наведено інформацію про гербарій *MSUD* і його історичні зібрання. Біографія Й.К. Пачоського, подана у вступі схематично, слугує тлом, яке дало змогу авторам детальніше охарактеризувати саму колекцію, що зберігається в *MSUD*. На нашу думку, біографічна частина мала би бути дещо ширшою, або, принаймні, варто було подати список основних літературних джерел, присвячених життю та науковому доробку Й.К. Пачоського. Такий бібліографічний список дав би можливість допитливому читачеві глибше ознайомитися з творчим шляхом видатного ботаніка.

У вступі укладачі наводять загальну характеристику гербарію Й.К. Пачоського (*MSUD*) та схему подачі інформації про кожен її зразок. Слід зазначити, що в рецензованій праці вперше вказана точна кількість зразків одеської колекції ботаніка. Автори з'ясували, що досліджуваний гербарій складається із 6 118 гербарних аркушів, які розподіляються між 2 378 таксонами (види, підвиди, форми) рослин 608 родів і 100 родин. Усі матеріали колекції зберігаються за системою А. Енглера. С.Г. Коваленко, О.Ю. Бондаренко та Т.В. Васильєва вперше оцінюють стан збереження колекції і зазначають, що серед матеріалів найбільш пошкодженими виявилися зразки представників родин *Brassicaceae*, *Asteraceae*, *Orobanchaceae*.

Основна кількість зразків колекції зібрана власне Й.К. Пачоським упродовж 1902—1912 років. Це матеріали здебільшого з колишніх Херсонської і Таврійської губерній (нині Херсонська, Миколаївська, Одеська області та АР Крим), значна кількість зразків зібрана на Волині, Поділлі, в Східній Буковині, Угорщині, Північній Бессарабії, Причорномор'ї, по Дунаю, Дону, Нижній Волзі, а також у Польщі, Болгарії та колишній Югославії. Оскільки в досліджуваному гербарії є матеріали, отримані Й.К. Пачоським за обміном від інших фахівців, то в каталозі вперше наведено перелік основних колекторів, зразки яких містяться в одеському зібранні. Так, помітну кількість матеріалів становлять збори Е. Ліндемана 1861—1870 років з Херсона, Єлизаветграда (тепер Кіровоград), Полтави, а також з Курська та Кавказу. Не меншою кількістю аркушів представлені збори М. Срединського, етикетовані як «Ex Herb. Sredinsky», «H.U.N.R.» (Гербарій Новоросійського університету) або «Fl. Transcaucasiae» і датовані 1871—1873

роками. Здебільшого це зразки з околиць Одеси. З-поміж відомих колекторів у гербарії Й.К. Пачоського (*MSUD*) містяться зразки М. Біберштейна, Х. Стевена, П. Палласа, П. Роговича, Р. Траутфетера. У колекції представлені окремі аркуші, зібрані ботаніками Новоросійського університету — завідувачами кафедри ботаніки Л. Рейнгардом, Л. Рішаві, Я. Вальцем, Ф. Каменським, а також ранні збори відомого палеоботаніка А. Криштофовича. Містяться в колекції зразки низки ексикат, як широко відомих (наприклад, «Flora Polonica exs.»), так і тих, що потребують подальшого дослідження (приміром, «Flora Chersonensis»).

Широка географія гербарних матеріалів колекції Й.К. Пачоського (*MSUD*) сприяє використанню наведеної в каталозі інформації для фітогеографічних та соціологічних досліджень. Так, у рецензованій праці є дані про низку видів, занесених до «Червоної книги України» (2009), зокрема *Aldrovalda vesiculosa* L., *Anacamptis pyramidalis* (L.) Rich., *Arum orientale* M. Bieb., *Carex secalina* Willd. ex Wahlenb., *Dactylorhiza incarnata* (L.) Soó, *D. maculata* (L.) Soó, *D. majalis* (Rchb.) P.F. Hunt & Summerhayes, *Epipacris palustris* (L.) Crantz., *Gymnadenia conopsea* (L.) R. Br., *Lilium martagon* L., *Paeonia daurica* Andrews, *Salvia scabiosifolia* Lam. та інші. Як і більшість історичних колекцій, гербарій Й.К. Пачоського (*MSUD*) містить типові зразки низки видів, серед них є також описані самим колектором: *Asperula taurica* Pacz., *Cerastium schmalhausensei* Pacz., *Genista scythica* Pacz., *Nonea pulchella* Pacz., *Papaver albiflorum* (Elkan) Pacz.

Враховуючи досвід подібних видань, автори знайшли оптимальну форму подання інформації, розміщеної на гербарному аркуші (відомості основної та додаткових етикеток), що дало змогу повністю зберегти історичну цінність цієї колекції. Тексти етикеток передані коректно, враховуючи й ту ситуацію, коли з якоїсь причини неможливо повністю розшифрувати написи. Так, скорочення, зроблені колекторами, не розшифровуються, як, наприклад, Анан.у. (Ананівський повіт), оскільки чимало населених пунктів нині або перейменовано, або їх взагалі не існує. Автори вважають, що їхня інтерпретація українською мовою була би некоректною й утруднювала б роботу з гербарними матеріалами, тому власні назви подані тією мовою, якою написано текст етикетки. Разом з тим відомості про місця, дати зборів та колекторів наводяться з відповідними поясненнями й ін-

терпретаціями. Дані про зразки в тексті каталогу розміщені згідно з розташуванням матеріалів самої колекції, тобто за системою А. Енглера. Це дасть можливість використовувати рецензовану працю як у безпосередній роботі з гербарними зразками колекції, так і дистанційно.

Наприкінці зазначимо: книга С.Г. Коваленко, О.Ю. Бондаренко та Т.В. Васильєвої є свідченням того, що гербарна справа в Одеському національному університеті вийшла на якісно новий рівень. Щоденна технічна праця з упорядкування фондів починає поступатися науковому опрацюванню та

каталогізації матеріалів, що відповідає сучасній світовій тенденції прискорення отримання даних про будь-який зразок з будь-якої колекції. Рецензоване видання має слугувати прикладом і спонукати до роботи кураторів українських гербаріїв, особливо тих колекцій, у фондах яких містяться раритетні матеріали. Сподіваємося, що каталог «Скарби гербарію ОНУ (MSUD). Гербарна колекція Й.К. Пачоського» започаткує публікації, які ознайомлять фахівців, студентів і природодослідників з фондами MSUD — одного з провідних гербаріїв України.

Н.М. ШИЯН

РОЗБУДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОМЕРЕЖІ

Рецензія: Екомережа степової зони України: принципи створення, структура, елементи

Редактори: д-р біол. наук, проф. Д.В. Дубина, Я.І. Мовчан. —

К.: LAT & K, 2013. — 409 с., рис. 11, бібліогр. назв 183.

Рецензована монографія присвячена науковим основам обґрунтування принципів, визначення критеріїв нормативно-правової бази створення схеми екомережі степової зони України.

Екомережа є такою територіальною системою, яка сприяє поліпшенню умов для формування і відновлення довкілля, підвищення природно-ресурсного потенціалу території України, збереження ландшафтного та біологічного різноманіття, місць оселення і зростання цінних видів флори та фауни. Створення Національної екомережі України та її інтеграція у Всеєвропейську екомережу — один із пріоритетних напрямків екологічної політики нашої держави. Цей процес регулюється законами України «Про екологічну мережу України» (№ 1864-IV від 24 червня 2004 р.) та «Про Загальнодержавну програму формування Національної екологічної мережі України на 2000—2015 роки» (№ 1989 від 21 вересня 2000 р.). Екомережа є інтегративною системою, що поєднує існуючі природно-заповідні об'єкти та території з прилеглими ділянками як природної, так і помітно трансформованої рослинності.

Розроблення та втілення концепції екомережі для степової території України є найактуальнішим завданням з огляду на високу фрагментованість зональних природних ландшафтів. Нині близько

© Б.Є. ЯКУБЕНКО, І.П. ГРИГОРЮК, С.Ю. ПОПОВИЧ, 2013

80 % території степової зони — це орні землі, а степова рослинність збереглася переважно лише на схилах балок і річкових долин. Однак фіторізноманітність цієї зони характеризується надзвичайно високою загальною кількістю видів флори та угруповань, значна частина з яких є раритетними. Тому збереження та раціональне використання природних ландшафтів Степу — першочергове завдання ботанічної спільноти.

Рецензована книга, котра є результатом багаторічної співпраці колективу науковців відділу геоботаніки Інституту ботаніки імені М.Г. Холодного НАН України, Херсонського державного університету, Дунайського біосферного заповідника НАН України і Національного авіаційного університету, містить вступ, перелік умовних позначень і скорочень, шість розділів, післямову, список літературних джерел, алфавітні покажчики латинських назв видів, формацій і асоціацій, згаданих у тексті, переліки ключових територій та екокоридорів міжнародного, національного й регіонального рівнів.

У «Вступі» акцентується, що одним із головних чинників, які перешкоджають процесу формування біосфери, є фрагментація рослинного покриву, що зумовлює збіднення генофонду, порушення кругообігу речовин і потоку енергії, руйнування конкурентних відносин, ланцюгів